

RAFAŁ ROSÓŁ

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Filologii Klasycznej

O zapomnianych znaczeniach pol. *bachor* i *bachur*

Słowa kluczowe: wyrazy obce, zapożyczenia, etymologia, homonimy, leksykografia

Rzeczownik *bachor* używany jest obecnie na określenie dziecka z odcieniem niechęci, często niegrzecznego lub niesforne¹. W takim znaczeniu wyraz ten poświadczony jest od pierwszej połowy XIX w., przy czym dawniej występował on również w formie *bachur*². W XIX i w pierwszej połowie XX w. pojawia się on często w odniesieniu do dzieci żydowskich³, a ponadto – jak notuje *Słownik warszawski* (*SWar.* I, 80)⁴ – w znaczeniu ‘bękart’⁵. Wachlarz znaczeń, jaki spotykamy w starszych słownikach i we współczesnych słownikach dawnej polszczyzny pod hasłami *bachur* lub *bachor*, jest jednak znacznie szerszy. W niniejszym artykule zostanie omówionych sześć dawnych znaczeń, tj. ‘brzuch’, ‘młodzieniec żydowski’, ‘strażnik więzienny’, ‘kiernoz, stadnik’, ‘bosak, hak rybacki’ i ‘zwykły zawodnik w palancie’.

---

¹ Zob. np. H. Zgólkowa (1994–2005: III, 144); M. Bańko (2007: I, 74).

² Najwcześniej takie znaczenie odnotowuje słownik polsko-niemiecki J. K. Trojańskiego (1835: 24): „1. verächtlich von einem Kinde, ein tölpischer Junge, ein tölpisches Kind, 2. Judenjunge” (podano tu obie formy, tj. *bachor* i *bachur*).

³ Zob. np. *SWil.* I, 42; *SWar.* I, 80; *SJP* I, 287. Por. S. B. Linde (1854–1860: I, 41).

⁴ Tak też T. Lehr-Spławiński (1935: 101n.).

⁵ Atestacją i etymologią rzeczownika *bachor* w znaczeniu ‘dziecko’ itp. zajmuję się w odrębnym artykule, tj. R. Rosół (2009).

1. ‘brzuch’

W literaturze polskiej *bachor* ‘brzuch’ pojawia się tylko raz, tj. we fraszce pt. *Epithalamium panu Kolkowi z panną Kodzińską* W. Potockiego w zbiorze *Ogród fraszek* z lat 1677–1694 (wyd. A. Brückner, Lwów 1907, t. I, s. 85) w zdaniu „Kiedy rzepą naphany bachor się wypróżni”⁶. Oprócz tego wyraz ten – w postaci *bachor*, *bachur* i in. – poświadczony jest w dialektach w takich znaczeniach, jak ‘brzuch, żołądek zwierzęcia; jelito; wnętrzności, trzewia’.

Roman Laskowski w oddzielnym artykule (1966), a także w *Słowniku prasłowiańskim* (*SPrasł.* I, 181) traktuje ten wyraz jako rodzimy, odziedziczony ze wspólnoty prasłowiańskiej. W istocie dane z różnych języków zebrane w tych pracach mogą sugerować takie właśnie pochodzenie. Oprócz polskiego *bachor* wymienia się m.in. głuź. *bachor* ‘pucułowaty, pyzaty człowiek’, stczes. *bachor* ‘jelito grube’, czes. *bachor* ‘żwacz (część żołądka przeżuwaczy); kałdun, brzuch’, słc. *bachor* ‘żwacz’, ekspr. ‘kałdun, maciek’, sch. dial. *bàor* ‘żołądek przeżuwaczy; pogardl. dziecko’, *bàhor* ‘brzuch’, bułg. dial. *báchur* ‘grube jelito zwierzęce; rodzaj kielbasy w takim jelicie’, ros. dial. *báchur* ‘gruby człowiek’, czy też brus. dial. *báchur* i *báchura* ‘brzuchacz, grubas’. Laskowski (1966) dla powyższych wyrazów rekonstruuje prasł. **bachorъ*, **bachorъ*, **bachurъ* ‘coś napęczniałego, obrzmiałego, o kulistym kształcie; brzuch; żołądek przeżuwaczy’⁷.

⁶ Zob. A. Brückner (1927: 10) s.v. *bachorze*; S. Reczek (1968: 11). Wyrazu *bachor* w znaczeniu ‘brzuch’ dotychczas nie odnotowuje *SXVII–XVIII*. Por. ponadto przymiotnik *bachurowaty* ‘brzuchaty, pękaty, baniasty’, który występuje raz u J. K. Haura (XVII w.) w odniesieniu do ogórków („Ogórków żydzi najwięcej wypotrzebują, a srogie bachurowate kupują”); zob. *SXVII–XVIII* s.v. *bachurowaty*. Według A. Muchlińskiego (1858: 5) przymiotnik *bachurowaty* został urobiony od czes. *bachor* ‘brzuch’.

⁷ W kwestii pochodzenia powyższych wyrazów słowiańskich badacze nie są całkiem zgodni; zob. np. J. Holub, F. Kopečný (1952: 63); V. Machek (1957: 22; 1968: 48); *ESSJ*: I, 136; L. Sadnik, R. Aitzetmüller (1975: 78); J. Rejzek (2001: 66); *ERSJ*: II, 172. Por. także wydany niedawno słownik zapożyczeń niemieckich w dialekcie cieszyńskim języka polskiego Th. Menzela i G. Hentschela (2003: 7–8) s.v. *bachórz*, *bachorz*. Badacze ci – opierając się na danych tylko z języka polskiego i czeskiego – nie dopatrują się dziedzictwa prasłowiańskiego, lecz jako źródło przyjmują niem. *Bache* ‘świnia, locha’. Swój pogląd formułują następująco: „Ein metaphorischer Übergang von deutsch *Bache* ‘Wildschwein’ auf die ‘dicker Bauch’, ‘dicker Mensch’ bedeutenden slavischen Wörter ist

Przyjmowanie pochodzenia prasłowiańskiego dla polskiego *bachor* ‘brzuch’ nie jest jednak w pełni przekonujące. Z jednej strony niepokoi nader skromna atestacja tego wyrazu w polszczyźnie literackiej, z drugiej zaś – fakt, że występowanie tego wyrazu, jak i form pokrewnych i derywatów, w dialektach ogranicza się jedynie do terenów południowej i południowo-zachodniej Polski. Świadczy o tym materiał zebrany w *Słowniku gwar polskich* (SGP I, 246–250), co ilustruje poniższa tabela:

Tabela 1. Występowanie rzeczownika *bachor/bachur*, form pokrewnych i derywatów w dialektach polskich

Wyraz	Atestacja
<i>bachor, bachur</i> ‘brzuch, żołądek zwierzęcia, duży brzuch, wnętrzności, trzewia, jelito’ ¹	Czechy, ciesz., głub., lubl., oles., opol., ryb., rzesz., żyw.
<i>bachorz, bachórz</i> ‘brzuch’, rzadziej ‘żołądek; wnętrzności’	Czechy, biel., ciesz., gliw., głub., koziel., niemodl., nowotar., oles., opol., prud., pszcz., racib., ryb., strzel., wad., żyw.
<i>bachoro</i> ‘jelito, brzuch’ ²	Czechy, biel., ciesz., koziel., opol.
<i>bachory</i> ‘wnętrzności, trzewia, jelita, kiszki’	chrzan., ciesz., głub., koziel., lubl., myśl., oles., opol., pińcz., pszcz., racib., ryb., strzel., tarnogór., wad. ³
<i>bachorska</i> ‘wnętrzności, trzewia’	Czechy
<i>bachorza</i> ‘wnętrzności, trzewia’	żyw.
<i>bachorze</i> ‘wnętrzności, trzewia’, rzadziej ‘jelita’	prud., ryb., żyw.
<i>bachorzowity</i> ‘brzuchaty’	Czechy
<i>bachorzysty</i> ‘mający duży brzuch’	Czechy, biel., gliw., koziel., oles., opol., prud., strzel., tarnogór.
<i>bachracz</i> ‘człowiek mający duży brzuch; grubas’; ponadto żart. ‘o chłopcu, wyrostku’; przen., pogard. ‘bogacz, kapitalista’	Czechy, ciesz., głub., prud., ryb.
<i>bachrania</i> ‘gruba kobieta, dziewczyna’	ciesz.
<i>bachras</i> ‘gruby człowiek’	żyw.

[...] nicht abwegig”. Zaznaczają jednak, że „Aufgrund des im Deutschen nicht belegten Auslauts muß die Etymologie letztlich unklar bleiben” (Menzel i Hentschel 2003: 7–8).

Wyraz	Atestacja
<i>bachraty</i> ‘brzuchaty, mający duży brzuch; gruby’, także przen. ‘wypukły, wypchany’	Czechy, ciesz., głu., prud., pszcz., racib., ryb.
<i>bachroń</i> ‘brzuchacz, grubas’, także przen. ‘bogacz’	Czechy, ciesz.

¹ W Cieszynie także ‘potrawa – jelita wieprzowe napełnione tartymi ziemniakami i upieczone’.

² W Koniakowie w okręgu cieszyńskim ‘nazwa jakiejś bliżej nieokreślonej potrawy’.

³ Ponadto Kochłowice pod N. Bytomiem (?), gdzie poświadczona jest nie tylko forma *bachory*, lecz także *bachorki* ‘wnętrzości’.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *SGP* I, 246–250.

Wymienione wyrazy występują więc w następujących okręgach: bielski, chrzanowski, cieszyński, gliwicki, głuźczycki, kozielski, lubliniecki, niemodliński, nowotarski, oleski, opolski, pińczowski, prudnicki, pszczyński, raciborski, rybnicki, rzeszowski, strzelecki (Strzelce Opolskie), tarnogórski, wadowicki i żywiecki (ponadto dialekty polskie na terenach Czech i gwara Kochłowic, przypuszczalnie pod Nowym Bytomiem)⁸.

Na tej podstawie można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że formy dialektalne *bachor*, *bachur* i pokrewne nie są rodzime, lecz pojawiły się pod wpływem czeskim (lub ewentualnie słowackim). Taki pogląd głosił już zresztą przed ponad wiekiem J. Karłowicz (1894–1905: 21, s.v. *bachórz*)⁹. W związku z tym można przypuszczać, że poświadczony u Potockiego wyraz *bachor* ‘brzuch’ również nie jest rodzimy, lecz – jak uważał wcześniej A. Brückner (1927: 10) s.v. *bachorze* – jest jedynie pożyczką czeską.

2. ‘młodzieniec żydowski’

W dawnych źródłach polskich pojawia się rzeczownik *bachor* / *bachur* w znaczeniu ‘młodzieniec żydowski’. Interesujących danych na ten temat dostarcza dostępny on-line *Słownik języka polskiego XVII i I. poł. XVIII wieku (SXVII–XVIII)*. W słowniku tym znajdujemy hasło *bachor* z formą oboczną

⁸ Por. *Słownik gwar polskich* J. Karłowicza (1900–1911: I, 32–33) s.v. *bachora*, *bachórz*.

⁹ Por. *SWar.* I, 80.

bachur i znaczeniem ‘o młodzieńcu żydowskim, niekiedy z niechęcią’ (hasło to opracował P. Kupiszewski). Jako najstarsze świadectwo traktuje się fraszkę pt. *Żeby żak z szkoły nie uciekał* W. Potockiego ze wspomnianego wyżej zbioru *Ogród fraszek* (t. I, s. 173): „Radzę mu go ożenić, jako czynią żydzi, Czego chłopcem nie boi, mężem się zawstydzi [...] Kto nie ma chęci do ksiąg trudno z nim iść musiem, Wolęć go, niż bachorem, z młodu mieć wagusem”¹⁰.

Kwestię atestacji wypada jednak nieco uzupełnić, gdyż rzeczownik ten był znany w literaturze polskiej już na początku XVII w. Ważnego świadectwa w tym zakresie dostarcza napisana w 1606 r. w Krakowie *Wyprawa żydowska na woynie* niezidentyfikowanego autorstwa (autor podpisał się jako „J.W.C.”)¹¹, w której wyraz *bachur* (zawsze w liczbie mnogiej) występuje w sumie osiem razy (w. 55, 89, 108, 148, 165, 260, 275, 293). *Bachur* oznacza tu młodego Żyda, tzn. w wieku poborowym, także żonatego, o czym świadczą wersy 289–296: „Żydowie do Krakowa wrocili, / Slacheckie Rynsztunki potracili. / Zony ich z płaczem wielkim witały, / Ze ich barzo długo nie widały. / A gdzieście bywali Bachurowie? / Często u nas bywali Panowie: Upominając się swych Rynsztunkow, / Już widziem, że nie uydziem frasunkow”¹².

Jeszcze wcześniej *bachurowie* pojawiają się w antyżydowskiej broszurze pt. *Proces sprawy bocheńskiej z Żydami* autorstwa J. A. Kmity z 1602 r. (zob. Brückner 1974: 456). Znany jest również pewien dokument ze Lwowa z roku 1594, w którym występują „dwaj Żydowie bachurowie” (zob. Bałaban 1906: 527). Do stosunkowo wczesnych źródeł poświadczających ten wyraz wypada ponadto zaliczyć pewien akt prawny z Rzeszowa, datowany na 1628 r. (zob. Przyboś 1957: 120).

---

¹⁰ Powyższy słownik odnotowuje ponadto cytaty z *Kazań homilijnych* T. Młodzianowskiego z 1681 r. (z formą *bachur*) i z anonimowej satyry pt. *Małpa-człowiek* z 1715 r. (*bachor*). Por. również cytowany przez H. Węgrzynek (2000: 30–31) dokument zakazujący publicznego organizowania inscenizacji podczas święta Purim, wydany przez biskupa przemyskiego W. Sierakowskiego w 1743 r.: „[...] prócz najmowania Chrześcijanina za osobę Hamana, na tę pamiątkę i ceremonię ciż Żydzi i bachurowie ich po turecku i rozmaicie się ubierają, pochodnie zapalają, słomę przed bożnicą na kształt tryumfalnych ogniów palą, strzelają po ulicach, na bębenkach bębnią, i inne wrzaski czynią [...]”.

¹¹ *Wyprawa żydowska* – według W. A. Maciejowskiego (1852: 67) – „Czystą napisaną polszczyzną, uklecona jest z różnych wierszy na Żydów pisywanych”. Wbrew pozorom nie była ona utworem o charakterze antysemitycznym, lecz – jak twierdzi N. Kornilowicz (1984: 191) – „raczej rodzajowym portretem żydowskiej grupy etnicznej, która potraktowana tu została bez złośliwości, z humorystyczną sympatią”.

¹² Pełny tekst *Wyprawy żydowskiej* znajduje się w: K. Badecki (1931: 123–136).

Wyraz *bachur* odnotowuje słownik S. B. Lindego (1854–1860: I, 41), podając znaczenia ‘mały żydek, żydowie, żydzie, ein Judenjunge’, przy czym definicja niemiecka uściśla, że chodzi tu o chłopca, młodzieńca żydowskiego. Podobnie sytuacja przedstawia się w starszych słownikach, tj. w *Nowym dykcyjonarzu* M. A. Troca (1764: 17) oraz opracowanym przez J. S. Bandtkiego (1806: I, 9) słowniku polsko-niemieckim (w obu słownikach odnotowano formę oboczną *bachura* m.)¹³.

Jeśli chodzi o etymologię, słownik S. B. Lindego i *SXVII–XVIII w.* słusznie podają, że źródłem polskiego *bachur* jest hebrajski rzeczownik *bāchūr* ‘młodzieniec’¹⁴. Wyraz ten poświadczony jest zarówno w tekstach biblijnych¹⁵, jak i w późniejszych fazach języka hebrajskiego, a także w języku jidysz. W wydanym niedawno *Słowniku polsko-jidysz, jidysz-polskim*, opracowanym przez J. Makosza (2007: 275), podana została forma *bocher* ‘chłopak, młodzieniec, kawaler’¹⁶.

Warto w tym miejscu przywołać rozważania M. Wodzińskiego (1996: 28) na temat rozwoju semantycznego hebrajskiego *bāchūr*. Pisze on następująco: „rzeczownik *bachur* pojawia się 44 razy w Biblii i oznacza tam nieżonatego młodego mężczyznę lub chłopca [...]. W midraszach może oznaczać również młodego żonatego mężczyznę [...]. Pod koniec XIV w. słowo uzyskuje nowe znaczenie: ‘student Talmudu’, początkowo zapewne tylko młody, jednak z czasem następuje przesunięcie pola semantycznego z kategorii wieku na kategorię studiowania i możliwe staje się określenie זקן בחור (‘stary bachur’). W polskich jeshywach termin oznaczał po prostu studenta (młodego) bez tytułu, ale wyższego stopnia niż *naar* [...]”. Autor ten podaje ponadto, że na inskrypcjach hebrajskich ze Śląska „słowo *bachur* jest używane w obu znaczeniach”, czyli jako ‘młodzieniec’ i jako ‘student’.

¹³ Brak go natomiast w *SWil.* i *SWar.* Por. słownik polsko-niemiecki K. Łukaszewskiego i A. Mosbacha (1850: 11), w którym znajdują się hasła *bachor* ‘der Tölpel’ i *bachur* ‘der Judenjunge’, czy też słownik rosyjsko-polski F. A. Potockiego (1922: 14): *bachor* ‘brzuchate, pękate, niezgrabne dziecię’ i *bachur* ‘młodzik, pachole; mały żydek, żydowie, żydzie’.

¹⁴ Zob. też np. A. Muchliński (1858: 5); E. Sobol (1995: 101) s.v. *bachor* II; M. Bańko (2005: 129) s.v. *bachor* II.

¹⁵ W znaczeniu ‘kawaler; dorosły (nieżonaty) młodzieniec’; zob. P. Briks (1999: 53): „młodzieniec; kawaler”; L. Koehler, W. Baumgartner, J. J. Stamm (2008: I, 114): „młodzieniec (dojrzały, energiczny, nieżonaty)”.

¹⁶ Por. także słowniki A. Marka (1929: 306, 424) i U. Weinreicha (1968: 701).

To drugie znaczenie poświadczone jest również dla polskiego wyrazu. W *Encyklopedycznym słowniku wyrazów obcych* S. Lama (1939: 153) pod hasłem *bachur* widnieje definicja ‘żydowski młodzieniec studiujący Talmud’ (słownik ten odnotowuje też oboczną formę *bacher*). Co ciekawe, we wspomnianym wcześniej słowniku Bandtkiego wyraz *bachur* tłumaczony jest nie tylko jako ‘Judenjunge’, lecz także jako ‘Bocher’¹⁷.

3. ‘strażnik więzienny’

Słownik języka polskiego XVII i I. poł. XVIII w. (SXVII–XVIII) pod hasłem *bachor* podaje nie tylko znaczenie ‘o młodzieńcu żydowskim, niekiedy z niechęcią’, lecz także drugie znaczenie, tj. ‘pomocnik kata w areszcie’. Takie znaczenie postuluje się na podstawie fragmentu *Kroniki Sarmacji europejskiej* A. Gwagnina, przetłumaczonej na język polski przez M. Paszkowskiego w 1611 r. (oryg. *Sarmatiae Europaeae descriptio*, 1578 r.), a mianowicie: „Naprzód ich do więzienia sromotnego dają [...] Tedy za pierwszym razem wymą kleszczykoma zá spodnią wargę, a záś dwiema rázomá zá obie/ lecz trzeci raz gdy go przekonają/ To go już kleszczykámí zá nos záciągają A ták ich Bachorowie pięknie ustroionych wywodzą [...]”.

Pomimo poważnej różnicy semantycznej między ‘młodzieniec żydowski’ a ‘pomocnik kata w areszcie’ autorzy słownika nie zdecydowali się do tej pory na wydzielenie osobnego leksemu. Takie podejście sugeruje, że to drugie znaczenie rozwinęło się z pierwszego i że pod względem etymologicznym wywodzi się ostatecznie z hebr. *bāchūr*.

Powyższy wniosek należy jednak odrzucić, gdyż w wypadku *bachor* występującego w *Kronice Sarmacji* mamy zapewne do czynienia z pożyczką czeską. W języku czeskim występuje bowiem rzeczownik *bachař* ‘strażnik więzienny, klawisz’, używany także w znaczeniu ‘pomocnik złodzieja stoją-

---

¹⁷ Pojawiający się tutaj niemiecki rzeczownik *Bocher* (znany także w formie obocznej *Bacher*; w sprawie oboczności *Bocher* : *Bacher* zob. Wiener 1894: 334) pochodzi z wyżej przytoczonej formy z języka jidysz i – zgodnie z definicją podaną w encyklopedii Brockhauza (*Brockhaus-Enzykl.* III, 455) – oznacza zarówno ‘Jüngling’, jak i ‘rabbinischer Schüler oder Student (Jaschiwe-B.)’, a ponadto – niewątpliwie wtórne – znaczenie ‘im Rotwelschen Studierter, Beamter, der die Gauner und das Rotwelsche kennt’; zob. także L. Wiener (1894: 334). Wypada przy okazji nadmienić, że w nauce nie przyjął się pogląd W. Muss-Arnolta (1890: 497), zgodnie z którym niem. *Bocher* nie zostało przejęte bezpośrednio z języka hebrajskiego, wzgl. jidysz, lecz za pośrednictwem pol. *bachor/bachur*.

cy na czatach¹⁸. Wyraz ten wywodzi się z kolei najprawdopodobniej z wyrażenia *dá(va)t bacha* ‘uważać’¹⁹, przy czym owo **bach* ma swoje źródło w niem. *Obacht* ‘uwaga, ostrożność’, znanym obecnie w wyrażeniu *Obacht geben* ‘uważać’²⁰. Można przypuszczać, że na formę tego wyrazu w języku polskim wywarł wpływ wyraz *bachor / bachur* w znaczeniu ‘młodzieniec żydowski’.

Jeśli chodzi o znaczenie tego wyrazu w polszczyźnie, można w istocie przyjąć za *Słownikiem języka polskiego XVII i I. poł. XVIII w.* znaczenie ‘pomocnik kata w areszcie’. Opierając się jednak na etymologii, bardziej prawdopodobne wydaje się znaczenie ‘strażnik więzienny’.

4. ‘kiernoz, stadnik’

W słowniku S. B. Lindego (1854–1860: I, 41) pod hasłem *bachur* zostało podane także znaczenie ‘młody kiernoz, stadnik, ogierek’. Odnotowują je także słowniki M. A. Troca (1764: 17) i J. S. Bandtkiego (1806: I, 9), a ponadto m.in. *Słownik wileński (SWil. I, 42)* i *Słownik warszawski (SWar. I, 80)*²¹. Jak notuje *Słownik języka polskiego XVII i I. poł. XVIII w.*, takie znaczenie poświadczono jest po raz pierwszy w piśmie J. K. Haura pt. *Skład abo skarbiec ekonomii z 1693 r.*²²

Prawidłową etymologię tego wyrazu podaje już *Słownik warszawski*, wywodząc go od niemieckiego rzeczownika *Bacher* ‘młody dzik’²³. Obecnie

¹⁸ W sprawie znaczenia czeskiego wyrazu zob. np. słownik J. Siatkowskiego i M. Basaja (2002: 18).

¹⁹ Jak wynika ze słownika J. Siatkowskiego i M. Basaja (2002: 18) obecnie wyrażenia tego używa się jedynie w trybie rozkazującym, tj. *dej si bacha* ‘uważaj, miej się na baczności’.

²⁰ W sprawie etymologii rzeczownika *bachař* i wyrażenia *dávát bacha* zob. J. Holub, S. Lyer (1978: 87); J. Rejzek (2001: 66). Por. także uwzględniony w słownikach etymologicznych V. Machka (1957: 22; 1968: 42) wyraz *bachtár, bachter, vachter* ‘dozorca, wartownik’ pochodzący z niem. *Wachter* ‘strażnik, wartownik’.

²¹ Zob. ponadto E. Rykaczewski (1866: 21); J. Karłowicz (1894–1905: 21). Por. też słownik T. Lehra-Splawińskiego (1935: 101–102), gdzie powyższe znaczenie podano pod hasłem *bachor* (w innych słownikach jest tylko *bachur* lub *bachura*).

²² Warto wspomnieć, że z języka polskiego pochodzi zapewne brus. dial. *bachúr* ‘niewykastrowany wieprz’; o istnieniu tej formy informuje np. P. Wexler (2002: 125), który nie wspomina o jej ewentualnym polskim pochodzeniu.

²³ Zob. także L. Sadnik, R. Aitzetmüller (1975: 78 i 114); *SXVII–XVIII s.v. bachur I.*

w języku niemieckim wyraz *Bacher* już nie występuje, znana jest jednak forma żeńska, tj. *Bache* ‘weibliches Wildschwein vom 3. Lebensjahr an’ (*Duden-DUW* 225). Uwzględniają go jednak starsze słowniki, np. słownik języka niemieckiego pod redakcją G. Wahriga (1973: 549) z definicją ‘männl. Wildschwein zwischen dem 1. u. 4. Lebensjahr’, czy też słownik niemiecko-polski opracowany przez J. Piprka i J. Ippoldta (1990: I, 234): ‘dwuletni dzik’. Jeśli chodzi o dalszą etymologię, niem. *Bache* i *Bacher* pochodzą od stwysnieniem. *bacho* ‘boczek, szynka’ (z tym wyrazem spokrewnione są m.in. ang. *bacon* ‘boczek’ i niem. *Backe* ‘pośladek’)²⁴.

5. ‘bosak, hak rybacki’

W *Słowniku warszawskim* (*SWar.* I, 80) s.v. *bachor* pojawia się także znaczenie ‘laska z hakiem żelaznym, używana na statkach wodnych, zwanych bajdakami’, które podaje również T. Lehr-Spławiński (1935: 101–102)²⁵. Ani autorzy *Słownika warszawskiego*, ani Lehr-Spławiński nie traktują rzeczownika *bachor* w tym znaczeniu jako osobnego leksemu i nie podają dla niego odrębnego wyjaśnienia etymologicznego.

Takie podejście jest jednak błędne, gdyż podstawę dla polskiego *bachor* stanowi zapewne ukraiński rzeczownik *bahór* ‘hak rybacki’ (por. brus. *ba-hór*, ros. *bagór* ‘bosak, hak rybacki’)²⁶. W związku z powyższym wyraz ten w języku polskim powinien być zapisany jako *bahor* zamiast *bachor*. Wypada w tym miejscu wspomnieć, że również nazwa *bajdak* wywodzi się najprawdopodobniej z języka ukraińskiego (por. ukr. i ros. *bajdák* ‘ts.’)²⁷.

6. ‘zwykły zawodnik w palancie’

Słownik warszawski (*SWar.* I, 80), a za nim słownik T. Lehra-Spławińskiego (1935: 101–102) informują, że rzeczownik *bachor/bachur* posiadał również znaczenie ‘zwykły uczestnik gry w palanta’. Takie znaczenie po-

²⁴ Zob. *Duden-HW* 61; *Duden-DUW* 225; F. Kluge (2002: 80).

²⁵ Tj. ‘laska z hakiem żelaznym używana na bajdakach, statkach wodnych’.

²⁶ Por. J. Karłowicz (1894–1905: 21); M. Vasmer (1950–1958: I, 102); V. Machek (1957: 22); *ESRJ* I.2, 6–7; *SPrasl.* I, 179; *ESBM*: I, 266n.; *ESUM*: I, 110n.

²⁷ W sprawie pochodzenia nazwy *bajdak* zob. np. E. Sobol (1995: 102); M. Bańko (2005: 130); A. Latusk (2008: 104).

świadczono jest w powieści pt. *Dziecko salonu* J. Korczaka z 1906 r.²⁸ w następującym kontekście: „W *Rinaldinim* stałem przy fortecy, a w palancie byłem «młodszym bachorem», bo jeszcze ani biegać, ani dobrze piłki podrzucać nie umiałem”²⁹.

Autorzy wspomnianych słowników nie poczynili żadnych uwag na temat pochodzenia takiego znaczenia, co sugeruje, że dopatrują się tu po prostu przenośnego użycia rzeczownika *bachor/bachur* ‘młodzieniec żydowski; dziecko’³⁰. W istocie takie ujęcie wydaje się bardzo prawdopodobne³¹.

Podsumowanie

Przeprowadzone rozważania na temat sześciu różnych znaczeń rzeczowników *bachor* i *bachur* wskazują na to, że przynajmniej w wypadku pięciu z nich mamy do czynienia z odrębnym pochodzeniem:

1. *bachor* ‘brzuch’, dial. *bachur* i in. ‘brzuch, żołądek zwierzęcia, wewnętrżności i in.’, 2. poł. XVII w., późn. tylko dial. ← czes. *bachor* ‘żwacz; kałdun, brzuch’ (por. stczes. *bachoř* ‘jelito grube’, śl. *bachor* ‘żwacz; kałdun, maciek’);
2. *bachor/bachur* ‘młodzieniec żydowski’, także ‘student Talmudu’, kon. XVI w. – 1. poł. XX w. ← hebr. *bāchūr* ‘młodzieniec’ (por. jid. *bocher* ‘ts.’);
3. *bachor* ‘strażnik więzienny’, 1. poł. XVII w. ← czes. *bachař* ‘ts.’;
4. *bachur* ‘kiernoż, stadnik’, 2. poł. XVII w. – XIX/XX w. ← niem. *Bacher* ‘młody dzik’;

²⁸ Pierwotnie powieść ta została opublikowana w 36 odcinkach w *Głosie* w latach 1904–1905.

²⁹ J. Korczak, *Dzieła*, t. I: *Dzieci ulicy. Dziecko salonu*, Warszawa 1992, s. 254.

³⁰ Tak też przyjmują wydawcy *Dzieł* Korczaka w przyp. 29, s. 507.

³¹ Szukając innego wyjaśnienia, można by ewentualnie zwrócić uwagę na używany dawniej w grach sportowych termin *back*, poświadczony także w spolszczonej pisowni *bek*, który wywodzi się z ang. *back* ‘plecy; tył; obrońca’ (por. niem. *Back* ‘obrońca’). Wyras ten odnotowany został jeszcze w *Słowniku wyrazów obcych* pod redakcją Z. Rysiewicza (1964: 95), gdzie podano następującą definicję: „w grach sportowych takich, jak piłka nożna, hokej i in. – obrońca, jeden z zawodników grających na pozycji najbliższej bramki własnej drużyny”. Rodzi się pytanie, czy jest możliwe, aby *bachor* / *bachur* ‘zwykły zawodnik w palancie’ powstał przez przekształcenie wyrazu angielskiego. Por. ponadto używany w futbolu amerykańskim termin *line backer* ‘a defensive football player who lines up immediately behind the line of scrimmage to make tackles on running plays through the line or defend against short passes’; *Webster’s-NCD* 663.

5. *bachor* ‘bosak, hak rybacki’, XIX/XX w. ← ukr. *bahór* ‘hak rybacki’ (por. brus. *bahór*, ros. *bagór* ‘bosak, hak rybacki’).

Z kolei *bachor/bachur* ‘zwykły zawodnik w palancie’ (XIX/XX w.) wywodzi się najprawdopodobniej ze znaczenia ‘młodzieniec żydowski; dziecko’.

Bibliografia

- BADECKI K. (red.), 1931, *Polska komedja rybaltowska. Pierwsze zbiorowe i krytyczne wydanie*, Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- BALABAN M., 1906, *Żydzi lwowscy na przelomie XVI i XVII w.*, Lwów: Księgarnia H. Altenberga (Nakładem Funduszu Konkursowego im. H. Wawelberga).
- BANDTKIE J. S., 1806, *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego do podręcznego używania dla Polaków i Niemców*, t. I–II, Wrocław: Im Verlage des W. G. Korn.
- BAŃKO M. (red.), 2005, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BAŃKO M. (red.), 2007, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN (Biblioteka Gazety Wyborczej).
- BRIS P., 1999, *Podręczny słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, wyd. 2, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.
- Brockhaus-Enzykl.* = *Brockhaus-Enzyklopädie in 24. Bänden*, 19. Aufl., Bd. I–XXV, Mannheim 1986–1994: F. A. Brockhaus.
- BRÜCKNER A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- BRÜCKNER A., 1974, *Początki i rozwój języka polskiego*, wybór prac pod red. M. Karasia, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Duden-DUW* = *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*, 4. neu bearbeitete und erweiterte Aufl., Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich 2001: Dudenverlag.
- Duden-HW* = *Duden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*, 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Aufl., Dudenverlag, Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich 2001.
- ERSJ = ЛОМА А. (ур.), 2003–, *Етимолошки речник српског језика*, Београд: Српска Академија Наука и Уметности.
- ESBM = Мартынаў В. У. (рэд.), 1978–, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, Мінск: Навука і Тэхніка.
- ESRJ = ШАНСКИЙ Н. М., 1963–, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Издательство Московского Университета.

- ESSJ = ТРУБАЧЕВ О. Н., 1974–, *Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд*, Москва: Издательство «Наука».
- ESUM = МЕЛЬНИЧУК О. С. (red.), *Етимологічний словник української мови*, Київ: Наукова думка.
- HOLUB J., KOPĚČNY F., 1952, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Státní Nakladatelství Učebnic v Praze.
- HOLUB J., LYER S., 1978, *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Státní Pedagogické Nakladatelství.
- KARŁOWICZ J., 1894–1905, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków: Nakładem autora, skład główny w księgarni G. Gebethnera i spółki.
- KARŁOWICZ J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków: Nakładem PAU.
- KLUGE F., 2002, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 24. Auflage, Bearbeitet von E. Seebold, Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- KOEHLER L., BAUMGARTNER W., STAMM J. J., 2008, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, red. wydania polskiego P. Dec, t. I–II, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Vocatio.
- KORNILŁOWICZ N., 1984, Rycerz polski między świętością a karnawalem, w: *Przełom wieków XVI i XVII w literaturze i kulturze polskiej*, B. Otwinowska i J. Pelc (red.), Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wydawnictwo PAN), s. 183–192.
- LAM S. (red.), 1939, *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa: Nakładem Księgarni Wydawniczej Trzaski, Everta i Michalskiego.
- LASKOWSKI R., 1966, Słowiańskie *bachorъ : *bachorъ : *bachurъ, *Rocznik Slawistyczny XXVI*, s. 51–57.
- LATUSK A. (red.), 2008, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- LEHR-SPLAWIŃSKI T. (red.), 1935, *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa: Nakładem Księgarni Wydawniczej Trzaski, Everta i Michalskiego.
- LINDE S. B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 2, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- ŁUKASZEWSKI K., MOSBACH A., 1850, *Polsko-niemiecki słownik kieszonkowy do szkolnego i podręcznego użycia podług najlepszych źródeł wypracowany*, 4. wyd. stereotypowe, Breslau: Nakładem Z. Schlettera.
- MACHEK V., 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd.
- MACHEK V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Druhé, opravené a doplněné vydání, Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd.
- MACIEJOWSKI W. A., 1852, *Piśmiennictwo polskie, od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. III, Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda.

- MAKOSZ J., 2007, *Słownik polsko-żydysz, żydysz-polski*, Kraków: Szolem Alejchem.
- MARK A., 1929, *Pełny słownik polsko-żydowski. Zestawiony według najnowszych źródeł*, Warszawa: Wydawnictwo Achisefer (reprint: *Słownik polsko-żydysz*, Kraków 2007: Wydawnictwo Austeria).
- MENZEL TH., HENTSCHEL G., 2003, *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Teschener Dialekt des Polnischen*, Unter Mitarbeit von P. Jančák, J. Balhar, Oldenburg: Bibliotheks- und Informationsionssystem der Universität Oldenburg.
- MUCHLIŃSKI A., 1858, *Źródłosłownik wyrazów, które przeszły, wprost czy pośrednio, do naszej mowy z języków wschodnich, tudzież mających zobopólną analogię co do brzmienia lub znaczenia*, Petersburg: Czcionkami Cesarskiej Akademii Nauk.
- MUSS-ARNOLT W., 1890, Semitic and Other Glosses to Kluge's Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, *Modern Language Notes* V, s. 245–252.
- PIPREK J., IPPOLDT J., 1990, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. I–II, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- POTOCKI F. A., 1922, *Słownik polskiego i rosyjskiego języka. Opracowany podług najnowszych i najlepszych źródeł*, Część I: polsko-rosyjska, wyd. 4, Lipsk: Otto Holzes Nachfolger.
- PRZYBOŚ A. (wyd.), 1957, *Akta radzieckie rzeszowskie 1591–1634*, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wydawnictwo PAN).
- RECZEK S., 1968, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- REJZEK J., 2001, *Česky etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- ROSÓL R., 2009, W sprawie etymologii rzeczownika *bachor*, *Język Polski* LXXXIX, s. 329–335.
- RYKACZEWSKI E., 1866, *Słownik języka polskiego podług Lindego i innych nowszych źródeł*, Berlin: Verlag Neufeld & Henius.
- RYSIEWICZ Z. (red.), 1964, *Słownik wyrazów obcych*, wyd. 9, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- SXVII–XVIII = GRUSZCZYŃSKI W. (red.), *Słownik języka polskiego XVII i I. połowy XVIII w.*, Polska Akademia Nauk, Kraków [on-line]: http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/ (09.02.2009).
- SADNIK L., AITZETMÜLLER R., 1975, *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Bd. I, A–B, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- SGP = M. KARAS et al. (red.), 1982–, *Słownik gwar polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SIATKOWSKI J., BASAJ M., 2002, *Słownik czesko-polski*, wyd. 2, Warszawa: Wiedza Powszechna.

- SJP* = DOROSZEWSKI W. (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. I–X, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SOBOL E. (red.), 1995, *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SPrasł.* = SŁAWSKI F. (red.), 1974–, *Słownik prasłowiański*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SWar.* = KARŁOWICZ J. et alii (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego i spółki.
- SWil.* = ZDANOWICZ A. et alii (red.), 1861, *Słownik języka polskiego*, t. I–II, Wilno: Wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda.
- TROC (TROTZ) M. A., 1764, *Nowy dykcyjonarz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestroż gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglarskich, łowieckich i inszym naukom przyzwoitych wyrazow*, t. III, Lipsk: Nakładem J. F. Gledycza.
- TROJAŃSKI J. K., 1835, *Dokładny polsko-niemiecki słownik do podręcznego użycia dla Niemców i Polaków*, cz. I: A–R, Poznań–Berlin–Bydgoszcz: U E. S. Mittlera.
- VASMER M., 1950–1958, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. I–III, Heidelberg: C. Winter Universitätsverlag.
- WAHRIG G. (red.), 1973, *Grosses deutsches Wörterbuch*, Gütersloh–Berlin–München–Wien: Verlagsgruppe Bertelsmann.
- Webster's-NCD* = *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield, Massachusetts 1981: G. & C. Merriam Company.
- WEINREICH U., 1968, *Modern English-Yiddish, Yiddish-English Dictionary*, New York: McGraw-Hill Book Company.
- WEXLER P., 2002, *Two-tiered Relexification in Yiddish: Jews, Sorbs, Khazars, and the Kiev-Polesian Dialect*, Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- WĘGRZYNEK H., 2000, XVI-wieczne relacje na temat obchodów święta Purim, w: M. Galas (red.), *Duchowość żydowska w Polsce*, Materiały z międzynarodowej konferencji dedykowanej pamięci prof. Ch. Shmeruka (Kraków, 26–28 kwietnia 1999), Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 27–33.
- WIENER L., 1894, The Judaeo-German Element in the German Language, *The American Journal of Philology* XV, s. 329–347.
- WODZIŃSKI M., 1996, *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII–XVIII wieku*, Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.
- ZGÓŁKOWA H. (red.), 1994–2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. I–L, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

Zu vergessenen Bedeutungen von poln. *bachor* und *bachur***(Zusammenfassung)**

Im vorliegenden Aufsatz werden sechs in alten Quellen oder Lexika belegte und heute nicht mehr vorkommende Bedeutungen von poln. *bachor* und *bachur* behandelt, nämlich ‘Bauch’, ‘Judenjunge’, ‘Gefangenenaufseher’, ‘Eber, Zucht tier’, ‘Boots haken, Fischhaken’ und ‘gewöhnlicher Schlagballspieler’. Aus der durchgeführten Untersuchung ergibt sich, dass wir es hier mindestens mit fünf Lehnwörtern unterschiedlicher Herkunft zu tun haben, und zwar 1. *bachor* ‘Bauch’ ← tschech. *bachor* ‘Pansen; Bauch, Wanst’ (vgl. slovak. *bachor* ‘Pansen; Wanst’); 2. *bachor/bachur* ‘Judenjunge’ ← hebr. *bāchūr* ‘Junge’ (vgl. jidd. *bocher* ‘ds.’); 3. *bachor* ‘Gefangenen aufseher’ ← tschech. *bachař* ‘ds.’; 4. *bachur* ‘Eber, Zucht tier’ ← dt. *Bacher* ‘männl. junges Wildschwein’; 5. *bachor* ‘Boots haken, Fischhaken’ ← ukr. *bahór* ‘Fischha ken’ (vgl. weißruss. *bahór*, russ. *bagór* ‘Boots haken, Fischhaken’). *Bachor/bachur* als ‘gewöhnlicher Schlagballspieler’ ist vermutlich aus der Bedeutung ‘Judenjunge; Kind’ entstanden.